

Пушак Я.Я.доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ**Боднар Н.Р.**аспірант
Львівського державного університету внутрішніх справ**Pushak Yaroslav**

Lviv State University of Internal Affairs

Bodnar Nazar

Lviv State University of Internal Affairs

ЗАВДАННЯ ТРУДОРЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

TASKS OF LABOR RESOURCE SECURITY IN THE CONDITIONS OF FORMING A POST-INDUSTRIAL ECONOMIC SYSTEM

Нові виклики, пов'язані зі зростанням трудової міграції, внутрішньої міграції з тимчасово окупованої території, скорочення чисельності населення та ін., вимагають внесення змін у структуру економічної безпеки держави із виділенням в її складі трудоворесурсної безпеки. Сьогодні сформоване розуміння важливості забезпечення трудоворесурсної безпеки, але відсутнє наукове підґрунтя для вирішення цієї складної проблеми. Запропоновано власне визначення трудоворесурсної безпеки з обґрунтуванням ключових методичних засад її забезпечення. Розглянуто проблему забезпечення трудоворесурсної безпеки виходячи з умов формування постіндустріальної економічної системи як орієнтиру для здійснення трансформаційних процесів у нашій країні. Визначено критерії формування постіндустріальної економічної системи, які характерні для країн-лідерів. Акцентовано увагу на необхідності протидії загрозам трудоворесурсної безпеки, що пов'язані з посиленням міграційних процесів, зростанням цінності інтелектуальної праці, зменшенням попиту на фізичну працю, необхідністю вдосконалення системи освіти з орієнтацією на реалізацію програми «навчання впродовж життя», протидією зростанню соціальної напруженості.

Ключові слова: безпека, трудоворесурсна безпека, трудові ресурси, постіндустріальна економічна система, інтерес, загроза.

Новые вызовы, связанные с ростом трудовой миграции, внутренней миграции с временно оккупированной территории, сокращение численности населения и др., требуют внесения изменений в структуру экономической безопасности государства с выделением в ее составе трудоворесурсной безопасности. Сегодня сформировано понимание важности обеспечения трудоворесурсной безопасности, но отсутствует научная основа для решения этой сложной проблемы. Предложено собственное определение трудоворесурсной безопасности с обоснованием ключевых методических основ ее обеспечения. Рассмотрена проблема обеспечения трудоворесурсной безопасности исходя из условий формирования постиндустриальной экономической системы как ориентира для совершения трансформационных процессов в нашей стране. Определены критерии формирования постиндустриальной экономической системы, характерные для стран-лидеров. Акцентируется внимание на необходимости противодействия угрозам трудоворесурсной безопасности, связанные с усилением миграционных процессов, ростом ценности интеллектуального труда, уменьшением спроса на физический труд, необходимостью совершенствования системы образования с ориентацией на реализацию программы «обучение в течение жизни», противодействием росту социальной напряженности.

Ключевые слова: безопасность, трудоворесурсная безопасность, трудовые ресурсы, постиндустриальная экономическая система, интерес, угроза.

New challenges associated with the growth of labor migration, internal migration from a temporarily occupied territory, a decrease in the population, etc., require changes in the structure of the state's economic security with the inclusion of labor resource security. Today, despite the existence of the

importance of ensuring labor resource security, there is no clear identification of its place and role in the system of economic security of the state. There is a certain identification with other components, in particular demographic and social. It can be argued that there is an understanding of the importance of ensuring labor security, but there is no scientific basis for solving this complex problem. The own definition of labor resource security as the ability of the state to ensure the formation, development, distribution, protection and efficient use of labor resources to achieve economic interests and enhance the competitiveness of the national economy is proposed. This definition also actualizes the importance of considering the development trends of the world economic system, in which over the past fifty years the position has dominated the need for a transition to a post-industrial economic system. The article considers the problem of ensuring labor resource security based on the conditions for the formation of a post-industrial economic system as a guide for the implementation of transformation processes in our country. The criteria for the formation of a post-industrial economic system that are characteristic of leading countries, in particular regarding the efficient use of information resources and the generation of new knowledge based on them, are determined, the share of the service sector is growing, the magnitude and speed of innovation is increasing, the demand for natural and labor resources is decreasing, value is growing workers engaged in working with information and creating new knowledge. Attention is focused on the need to counter threats to labor resource security related to the strengthening of migration processes, the growth of the value of intellectual labor, the decrease in demand for physical labor, the need to improve the education system with a focus on the implementation of the «lifelong learning» program, and to counteract the growth of social tension. It is substantiated that the achievement and maintenance of labor resource security at the proper level requires the assessment and forecasting of changes not only within a certain national economy, but proceeding from changes in the global dimension, in particular in the context of the formation of a post-industrial system.

Key words: security, labor resource security, labor resources, post-industrial economic system, interest, threat.

Постановка проблеми. Побудова постіндустріальної економічної системи – проблема не лише країн-лідерів економічного розвитку, а й необхідний орієнтир для інших, зокрема України, для подолання суттєвого розриву, який загрожує в майбутньому не лише посиленням економічної залежності, а й утратою суверенітету [7, с. 37].

В основі постіндустріальної економічної системи саме трудові ресурси відіграють ключову роль, адже здатні генерувати нові знання, які сприяють більш ефективному використанню природних ресурсів. Збереження, захист та сприяння розвитку трудових ресурсів сьогодні формують проблему, від вирішення якої залежить економічна безпека кожної держави. Існують реальні перешкоди для безпосереднього застосування іноземного досвіду, адже поточна структура, умови розвитку й стан національної економіки – унікальні внаслідок швидких і кардинальних змін. Поруч із цим в умовах України ця проблема стає все більш актуальною внаслідок складних внутрішніх трансформаційних процесів та посилення зовнішньополітичного тиску, що вимагає її розгляду в контексті забезпечення трудоресурсної безпеки як окремого складника економічної безпеки держави. Можна стверджувати, що сьогодні вже сформовано розуміння важливості забезпечення трудоресурсної безпеки, але відсутнє наукове підґрунтя для вирішення цієї складної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою, яка пов'язана з відтворенням

трудового потенціалу країни в рамках забезпечення національної безпеки, займалися такі науковці, як Н. Афендікова, І. Бажан, Л. Бондаренко, Є. Качан, Г. Наконечна, Д. Мельничук. Дослідження демографічних чинників реалізації трудового потенціалу здійснювали А. Аникаєва, О. Бугуцький, О. Грішнова, О. Герасименко, Т. Давидюк, Е. Лібанова, Є. Качан, С. Мельник, А. Пасека, О. Рогожин, Л. Шаульська. Вплив міграційних процесів на рівень безпеки трудового потенціалу вивчали у своїх працях С. Аксьонова, Г. Балабанова, М. Гайгер, Т. Драгунова, Л. Крупка, О. Леонтенко, О. Малиновська та ін. Віддаючи належне вищезазначеним та іншим науковцям, що вивчали основні аспекти функціонування трудоресурсного забезпечення нашої країни, вбачаємо за необхідне долучитися до процесу дослідження такого важливого складника національної безпеки України, як трудоресурсна безпека, оскільки саме ця ланка дослідження потребує додаткового теоретичного та прикладного опрацювання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є узагальнення наукового доробку, формування сучасного трактування терміна «трудоресурсна безпека» та окреслення переліку ключових завдань в умовах побудови постіндустріальної економічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можна констатувати факт критично малої кількості наукових публікацій стосовно забез-

печення трудоворесурсної безпеки, тобто визначення проблем, які стосуються цього складника економічної безпеки, є, але методологічний базис протидії загрозам та досягнення інтересів відсутній. Отже, у подальшому вважаємо за потрібне охарактеризувати поточний стан наукових досліджень та запропонувати власне розуміння суті трудоворесурсної безпеки.

О. Коломієць у складі трудоворесурсної безпеки виділяє три компоненти: «...демографічну, у межах якої відтворюються носії трудоворесурсного потенціалу та формуються демографічні структури; соціальну, що включає позитивні й негативні чинники формування кількісних та якісних характеристик трудового потенціалу; економічну, що характеризує ефективність реалізації трудоворесурсного потенціалу» [5, с. 140] та подає таке визначення цього складника економічної безпеки держави: «...стан захищеності трудових ресурсів у процесі їх формування, розподілу та використання від демографічних і соціальних загроз, а також загроз у сфері реалізації трудового потенціалу» [5, с. 143]. Уважаємо, що із запропонованим визначенням можна частково погодитися виходячи з конкретизації загроз, яким потрібно протистояти в процесі забезпечення трудоворесурсної безпеки. Водночас запропонована автором структура трудоворесурсної безпеки має певні суперечливі моменти, зокрема через включення до неї демографічного, соціального та економічного складників. Це аргументується, перш за все, підходами до структуризації економічної безпеки держави, коли демографічна й соціальна безпека визначені самостійними складниками.

С. Бандура та О. Цимбал обґрунтовують визначення досліджуваного поняття як «...наявність у державі робочої сили достатньої кількості й якості, здатної забезпечити постійне піднесення вітчизняної економіки, а звідси – гарантувати високий рівень національної безпеки» [1, с. 23]. Уважаємо, що у цьому визначенні автори вірно поставили наголос на пріоритетності врахування глобалізаційних процесів, зростання інтенсивності яких посилює боротьбу за трудові ресурси як найбільш важливого джерела економічного зростання та формування постіндустріального суспільства. Вважаємо за доцільне погодитися і з тими аргументами, що сьогодні країни перебувають на різних етапах розвитку, як економічного, так й суспільного, отже, окремі з них отримують суттєві конкурентні переваги у боротьбі за людський капітал, у подальшому тим самим збільшуючи відрив від інших в економічному розвитку.

В. Капітан [4, с. 294] розглядає трудоворесурсну безпеку в контексті розроблення методичних засад оцінювання рівня безпеки окре-

мих регіонів. Автором сформовано сукупність показників для оцінювання з чітким виділенням трьох груп: демографічні передумови, економічна активність населення та прекаризація населення. Представленні розрахунки щодо рівня трудоворесурсної безпеки регіонів України є цікавими, але поза увагою автора залишилася сфера виникнення загроз, яка пов'язана з трудовою міграцією та прихованою зайнятістю населення.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що сьогодні, попри існування важливості забезпечення трудоворесурсної безпеки, відсутня чітка ідентифікація її місця та ролі в системі економічної безпеки держави. Існує певне ототожнення з іншими складниками, зокрема з демографічним та соціальним.

У нашому трактуванні трудоворесурсна безпека – це здатність держави забезпечувати формування, розвиток, розподіл, захист та ефективне використання трудових ресурсів для досягнення економічних інтересів та посилення конкурентоспроможності національної економіки. Таке визначення актуалізує й важливість розгляду тенденцій розвитку світової економічної системи, в якій упродовж останніх 50 років домінує позиція щодо необхідності переходу до постіндустріальної економічної системи. Країни-лідери перебувають у процесі трансформації, тобто поетапно змінюють як структуру самої економічної системи, так і політику взаємодії з іншими країнами, які тепер розглядаються ними переважно як постачальники сировини для високотехнологічного виробництва, яке концентрується в них. Таку трансформацію П. Друкер пояснював як «...швидке перетворення знання у визначальний фактор виробництва, що відсовує на задній план капітал і робочу силу» [2, с. 71]. Продовженням цієї тези може слугувати висловлювання А. Чухно про те, що «...постіндустріальну економічну систему можна вважати новим видом економіки, що базується на інформаційно-інтелектуальній технології» [9, с. 74].

На основі фактичних даних про тенденції розвитку економічних систем країн-лідерів можна визначити такі основні риси, які притаманні постіндустріальному етапу:

– досягнення економічних інтересів забезпечується шляхом ефективного використання інформаційних ресурсів та генерування на їх основі нових знань. Результати аналітичних досліджень засвідчують, що 80% часу та витрат пов'язані з роботою з інформацією;

– у структурі національної економіки зростає частка сфери послуг (торгівля, освіта, охорона здоров'я, культура і т. д.). Так, наприклад, вона становила у 80-х роках у США 73,7%, у Фран-

ції – 66,8%, у Великобританії – 62,6% [9, с. 15] зі збільшенням у 2016-му у США до 79,5% та у Великобританії до 80,2%;

- має місце збільшення величини та швидкості впровадження інновацій, які мають суттєвий вплив на виробництво товарів та застосовуються все більшою кількістю населення;

- зменшується попит на природні та трудові ресурси внаслідок необмеженої можливості тиражування інформаційного продукту та отримання надприбутку;

- зростає цінність працівників, які зайняті в роботі з інформацією, та створення нових знань. Слушною є думка В. Іноземцева [3, с. 36], який підкреслює важливість творчого підходу працівників до виконання своїх обов'язків, що суттєво різниться від машинального виконання команд. Ф. Махлупом у 1962 р. був застосований такий термін, як «працівники інтелектуальної праці» [6, с. 57], що стало основою визначення частки такого класу у структурі трудових ресурсів, відстеження її зміни та орієнтиром для визначення ступеня переходу до постіндустріальної економічної системи;

- зменшення частки фізичної та збільшення інтелектуальної, творчої праці, що впливає на структуру витрат продукції й послуг;

- нові вимоги до працівників, коли «навчання впродовж життя» стає нормою для систематичного підвищення особистого освітнього потенціалу.

Із погляду забезпечення трудоворесурсної безпеки перехід до постіндустріальної економічної системи можливий через формування та ефективно використання трудового потенціалу, що ускладнюється реальною боротьбою між країнами не лише за кваліфіковану робочу силу, а й передусім за працівників, які здатні генерувати нові знання. Відмінною є й підготовка кадрів, яка потребує формування системи, що орієнтована на розвиток творчих здібностей, застосування індивідуального підходу до кожного працівника з можливістю задоволення ним своїх потреб і досягнення інтересів з одночасним захистом його від негативного впливу зовнішнього середовища. Складність забезпечення трудоворесурсної безпеки за таких умов зумовлена тим фактом, що кожен такий «працівник інтелектуальної праці» здобуває та примножує знання, які невіддільні від нього, тобто він володіє певною часткою цінних ресурсів виробництва, він є носієм знань, здібностей, якостей. При цьому висока мобільність трудових ресурсів вимагає розроблення та застосування спеціальних механізмів, реалізація яких повинна бути орієнтована на формування безпечних умов творчої діяльності та розвитку «працівника інтелектуальної праці».

Поруч із цим потрібно враховувати наявні тенденції у країнах-лідерах щодо зменшення

попиту на фізичну працю, на заміну якій приходять автоматизовані лінії та застосування технологій на базі «штучного інтелекту». Посилення таких тенденцій не може залишитися без уваги в процесі забезпечення трудоворесурсної безпеки, адже йдеться про посилення міграційних процесів, які будуть стосуватися перш за все висококваліфікованої робочої сили і працівників інтелектуальної праці, зниження доходів значної частини населення, зростання безробіття та змін у структурі зайнятості та соціальної сфері. Не можна залишити поза увагою збільшення кількості «маргіналів», тобто людей, які здатні до продуктивної праці, але не хочуть працювати через невміння вчасно пристосуватися до змін на ринку праці. Такі групи живуть за рахунок випадкових підробітків, а також жебракуючи та здійснюючи дрібні правопорушення, тобто формуючи нову «групу ризику», яка повинна перебувати в полі зору суб'єктів трудоворесурсної безпеки.

У контексті визначення нових викликів для трудоворесурсної безпеки доцільно взяти до уваги результати досліджень Е. Тодда [8, с. 56], який доводить наявність лінійної залежності між підвищенням інтелектуальної праці та зниженням рівня народжуваності. Хоча фактично не підтверджено існування такої лінійної залежності, але якщо порівняти індекс народжуваності в країнах із різним рівнем економічної розвитку, то він нижчий у країнах – лідерах економічного розвитку. Так, індекс народжуваності в Європі у 1900–1980 рр. становив 1,7, тоді як у цей же період в Азії – 2,9 [9]. Поруч із погіршенням екологічної ситуації, зростанням попиту на продовольчу продукцію, виникненням військових конфліктів і т. д. такі виклики можуть спричинити суттєві загрози, які пов'язані з демографічною кризою та зменшенням працездатного населення.

Висновки з даного дослідження. Досягнення та підтримка трудоворесурсної безпеки на належному рівні вимагає оцінювання та прогнозування змін не лише в межах певної національної економіки, а й виходячи зі змін в глобальному вимірі, зокрема в контексті формування постіндустріальної системи. Сам перехід від індустріальної до постіндустріальної системи вносить суттєві зміни, пов'язані з формуванням, розвитком та використанням трудових ресурсів загалом та здатністю кожного індивідуума сприймати інформацію й генерувати на її основі нові знання зокрема. Під впливом глобалізаційних процесів, коли національні кордони фактично стираються, виникає потреба в розробленні механізмів, реалізація яких повинна забезпечити протидію ключовим загрозам для трудоворесурсної безпеки, які виникають і за результатами переходу до постіндустріальної системи.

Список використаних джерел:

1. Бандур С.І., Цимбал О.І. Трудоресурсна безпека України в контексті глобалізації світової економіки. Київ : РВПС України НАН України, 2007. 68 с.
2. Друкер П. Посткапіталістическое общество. Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / под. ред. В.Л. Иноземцева. Москва : Academia, 1999. 360 с.
3. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества. Москва : Academia ; Наука, 1998. 640 с.
4. Капітан В. Трудоресурсна безпека України в регіональному вимірі. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2014. Вип. 1(10). С. 294–302.
5. Коломієць О.О. Трудоресурсна безпека в системі національної безпеки України. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 2. С. 140–145.
6. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / пер. с англ. И. Дюмулен, У. Козлов, М. Штернгарц. Москва : Прогресс, 1966. 464 с.
7. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства : монографія / за заг. ред. А.М. Штангрета. Львів : Укр. акад. друкарства, 2017. 276 с.
8. Тодд Э. После империи. Pax Americana – начало конца / пер. с франц. Е.Н. Корендясова. Москва : Международные отношения, 2004. 231 с.
9. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. Київ : Логос, 2003. 632 с.

References:

1. Bandur, S. I., Cy`mbal, O. I. (2007). Trudoresursna bezpeka Ukrayiny` v konteksti globalizaciyi svitovoyi ekonomiky` [Labor and resource security of Ukraine in the context of the globalization of the world economy]. Kyiv : RVPS Ukrainy NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
2. Draker, P. (1999). Postkapitalisticheskoe obshhestvo. Novaja postindustrial'naja volna na Zapade: Antologija [Post-capitalist society. The New Post-Industrial Wave in the West: Anthology]. Moskva : Academia. Rossijskaja Federacija. (in Russian)
3. Inozemcev, V. L. (1998). Za predelami jekonomicheskogo obshhestva [*Beyond Economic Society*]. Moskva : Academia. Rossijskaja Federacija. (in Russian)
4. Kapitan, V. (2014). Trudoresursna bezpeka Ukrainy v rehionalnomu vymiri [Labor resource safety of Ukraine in the regional dimension], *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava*. 2015, Vol. 1(10) : 294–302. (in Ukrainian)
5. Kolomiets, O. O. (2014). Trudoresursna bezpeka v systemi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Labor and labor safety in the system of national security of Ukraine]. *Stratehichni priorytety*. 2014, Vol. 2 : 140–145. (in Ukrainian)
6. Mahlup, F. (1966). Proizvodstvo i rasprostranenie znanij v SShA [Knowledge production and dissemination in the USA]. Moskva : Progress. Rossijskaja Federacija. (in Russian)
7. Shtanhreta, A. M. (2017). Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryyemstva [*Accounting and analytical support for managing the economic security of the enterprise*]. Lviv : Ukr. akad. drukarstva. (in Ukrainian)
8. Todd, Je. (2004). Posle imperii. Pax Americana – nachalo konca [After the empire. Pax Americana – the beginning of the end]. Moskva : Mezhdunarodnye otnoshenija. Rossijskaja Federacija. (in Russian)
9. Chukhno, A. A. (2003). Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh zachennia dlia Ukrainy [Postindustrial economy: theory, practice that is significant for Ukraine]. Kyiv : Logos. (in Ukrainian)